

Angelina Banović Markovska, izv. prof. dr. sc.

Knjiga i slobodno vrijeme

Gradska knjižnica Marka Maruića, Split, 2011, 43-49

ISBN 978-953-7753-15-3

Preduvjeti za stvaranje i razvijanje kulture čitanja

u suvremenom društvu

(Knjiga i čitanje u Makedoniji)

U ovom ću se tekstu zadržati na nekoliko aspekata koja se meni čine bitnim, a koji su bliski spomenutoj problematici. Prvo – da li se u ovom užurbanom i disperzivnom svijetu danas, čita lijepa književnost ili je možda, s obzirom na agresivni trend globalizacije, poplave kiča i šunda, ona u ozbiljnoj krizi. Drugi je aspekt vezan za medijsku pokrivenost knjige kao kulturni fenomen: za ulogu mas-medija (TV, radija i interneta), za sajmovi knjiga, knjižnica i festivala kao novi tip agore (kamerna dimenzija) u kojima se realiziraju promocije, poetska čitanja ili kulturno-umjetnički performansi. Treće – uloga države i državnih institucija u popularizaciji knjige i čitanja (kao privilegij i užitek osoba i društva sa istančanim ukusom) i njihove vizije za razvoj nacionalne književnosti, subvencije koje se dodjeljuju izdavačkim kućama za popularizaciju knjige, literature u prijevodu i sl.

Iako znamo da je čitatelj (tj. čitateljska publika) najvažniji uvjet za opstanak knjige kao kulturni fenomen, ne smijemo zanemariti i druge bitne komponente koje njega održavaju i stvaraju: prva je stabilno društvo s većim brojem obrazovanih, ekonomski i politički utjecajnih građana koji imaju razvijenu svijest za važnost knjige

kao tržišnu robu; druga je komponenta uloga obitelji i škole u stvaranju kulture i tradicije kupovanja knjiga i treća – svijest za pravilnu uporabu slobodnog vremena.

Budući da su ovo najvažniji preduvjeti za stvaranje i razvijanje *kulture čitanja* u jednom stabilnom i suvremenom društvu, u svom ću se izlaganju opširnije pozabaviti sa svakom od spomenutih komponenti, s akcentom na trenutno stanje u Makedoniji.

Ali krenimo redom... od pretpostavke da se zbog odužene poplave šunda i kiča, ekranizacije mamutskih sapunskih serija, prava književnost danas sve manje i sve rjeđe čita. Postavlja se pitanje je su li kultura i knjiga u ozbiljnoj krizi ili je to možda rezultat/posljedica agresivne globalizacije koju promiču masovni mediji i kompjutorska, digitalna tehnologija? „Opasno je tvrditi da je ideja kulture danas u krizi – kaže Terry Eagleton – jer kada ona to nije bila? Kultura i kriza idu skupa, poput Stanlija i Olija“ (Eagleton; 2002: 50).

Njemački pisac Günter Grass, autor kultnog *Limenog bubnja* i dobitnik Nobelove nagrade za literaturu (1999), u intervjuu za Spiegel kaže da je veliki protivnik novog trenda – čitanja i kupovanja preko kompjutora – jer ne vjeruje u kraj „papirnatih“ knjiga. On još uvijek tipka svoje rukopisne verzije na pisaćem stroju Olivetti, a rukom popravlja tipfelere. To je njegov način stvaranja umjetnosti i popularizacija knjiga „u koricama“. On svakako nije jedini koji je zaljubljen u pisaći stroj. Zamislite samo kako se 1882. godine radovao Nietzsche kada je dobio svoj prvi Malling-Hansen. Bio je oduševljen mogućnošću da može pisati naslijepo (bez gledanja), budući da je od rane mladosti bio kratkovid. Za razliku od njega puno mlađi Wittgenstein je imao problematičan odnos ne s pisanim tekstom (on je kažu opsesivno pisao i brisao) nego s tiskanom knjigom (za vrijeme života objavio je samo *Tractatus logico-philosophicus*, 1921. i tekst *Some Remarks on Logical Form*, 1929.)

jer je bio uvjeren da tipografija iskrivljuje njegovu misao, iako je nakon smrti svoga oca, postavši nasljednikom ogromnog bogatstva, odlučio anonimno poklanjati u svrhu unapređenja literature, a bio je sponzor i nekim književnicima, G. Traklu i R. M. Rilkeu. Svakako, ima i drugačijih primjera, ne manje važnih. Spomenut ću dva:

1996. godine, Talijanska Akademija naprednih studija u Americi, omogućila je poznatom semiotičaru i piscu Umberto Ecu, da održi predavanje na temu „Od Interneta do Gutenberga“. Nasuprot radikalnim tezama Marchalla McLuhana¹ i Roberta Coovera², Eco u svom javnom nastupu podržava tiskane medije uljevajući optimizam o budućnosti knjige. No Ecova obrana pisma ne osporava važnost elektronskih medija. Naprotiv, on sugerira da je umjetničko djelo „opera apperta“ kojemu odgovaraju zakoni jedne nove galaksije – elektroničke. Gotovo u isto vrijeme, 1995. godine, jedan drugi poznati semiotičar, profesor literature i filozofije na Emory Univerzitetu u Americi, Mihail Epštejn, riješava da naruši linearno-vremensku dimenziju pisma prihvatajući trodimenzionalnu logiku elektronskog Neta. On razvija jedan hipertekstualni koncept koji funkcionira kao replika popularnom Internetu. Radi se o misaonom sistemu poznatom pod imenom InteLnet. Riječ je o jednoj interdisciplinarnoj banci ideja koja ne sadrži tiskane materijale, već predstavlja jedno beskonačno prelistavajuće prostranstvo različitih filozofskih i literarnih koncepcija, idealno za stvaranje jedne nove, nadsacionalne inteligencije s kojom započinje treća era pismenosti – era hipertekstualnih CD-ROM-ova i diskova.

Zašto sam izdvojila-spomenula ove primjere? Smatram da su svi oni, ma koliko različiti i vremenski udaljeni bili, bitni za odnos prema knjizi, a možda još više i za stvaranje *kulture čitanja* u suvremenom društvu. Činjenica je da smo od

¹ Marchall McLuhan, „The Gutenberg Galaxy“.

² Američki pisac, profesor kreativnog pisanja na Univerzitetu *Braun*, USD. Poznat je po esejima: „The End of Books“, *The New York Times*, 1992 i „Hyperfiction: Novels for the Computer“, *The New York Times*, 1993.

pronalska pisma – preko Gutenbergove preše i pisaćeg stroja – postali ovisni o tipografiji i tehnologiji slika. Istini za volju, s razvijenim osjetom za vid, ali s fiksnom glednom točkom kojoj odgovara linearna percepcija svijeta. Ako je nekada tiskarska preša prouzrokovala eksploziju koja je podjelila društvo na ekonomske kategorije i grupe, pojava interneta/umrežavanja uzrokuje danas *imploziju* koja stvara nove plemenske zajednice svjetskih razmjera. A činjenica je da tim zajednicama koje koriste elektroničku tehnologiju, osnovno sredstvo za pisanje nije pero, niti pisaći stroj, nego procesor riječi (tekst-procesor) ugrađen u personalnim kompjutorima, jedno multimedijско sredstvo koje obuhvaća sve intelektualne izume proteklih 6 stoljeća (mislim na pisaći stroj, telefon, radio i TV koji su izvršili utjecaj na naše mentalne sposobnosti). Smatraju ga četvrtom kognitivnom revolucijom (nakon nastanka govora, pronalska pisma i izuma tiskarske preše). Postavlja se sada pitanje: kakve je tragove-posljedice ostavio na nas taj prijelaz sa mastiljavog pera i indigo-trake na moćni tekst-procesor, najeksponiraniji instrument za pisanje danas? Ako je nekada između čitatelja i pisca posrednik bio papir, sada je to kompjutorski ekran-zaslون na kojem se tekst (spremljen pomoću procesora riječi) razvija pred našim očima kao misao koja teče u usmenom govoru ne otkrivajući tragove svoje povijesti. Baš kao u doba usmene književnosti! Kompjutorski je tekst nekoherentan: može se nadograđivati, kopirati, revidirati, brisati... Može se čak i čuti...

Ovu su logiku slušanja uspjeli iskoristiti organizatori jednog festivala u Kölnu. Svima je poznato da Frankfurtski i Lajpciški sajam knjige ima ogromnu popularnost i utjecaj u svijetu. Ali postoji jedan malo drugačiji *event*. Održava se pod imenom Lit.COLOGNE i smatraju ga najvećim NARODNIM festivalom knjige u Europi. Traje već 10 godina. Pitajte se koja je tajna njegovog uspjeha?

U svega desetak dana na programu ovog festivala različite su manifestacije. Na nekima se čitanje knjiga prepliće s diskusijama, uz muziku i glumu. Ponuda je bogata i za svačiji ukus: od knjiga (novih i onih nešto starijih, ali društveno relevantnih izdanja), do jazz-a i klasične muzike, operskog pjevanja, odvija se 24 satni *književni maraton*. Nije samo interesantno to, da se tamo mogu vidjeti poznate i slavne ličnosti, kao Herta Müller na primjer (ovogodišnja dobitnica Nobelove nagrade za literaturu), nego i činjenica – da se literatura može *čuti uživo*. Umjesto da tražite neko tiho i usamljeno mjesto u kući (ili ležaljku na divljoj plaži) gdje bi mogli pročitati svoju omiljenu knjigu, na ovom festivalu postajete dio mase, dio jedne folklorne zajednice kojoj čitanje nije isključivo introvertan, nego ekstovertan čin komunikacije. Na tom velikom „narodnom“ kelnskom festivalu, „slušanje priča uživo“ je korak natrag prema folklornoj matrici, prema onoj već zaboravljenoj čujnoj/slušnoj eri, kada je uho imalo presudni značaj u razvijanju mnemotehničkih sposobnosti. Ovo je jedan od načina za popularizaciju književnosti kojoj su, u osnovi, potrebne samo dvije stvari: knjiga (po mogućnosti dobra) i čitatelj/slušatelj. Istini za volju, radi se o društvu koje ima dugu tradiciju njegovanja kulture čitanja. Kod nas je situacija malo drugačija... Ali važno je da naučimo *slušati*, *osluhnuti* i *čuti* potrebe različitih generacija i socijalnih grupa. No, prije nego pređem na naš tvrdi balkanski teren, htjela bih postaviti jedno... više retoričko no stvarno pitanje – da li u ovom 21. stoljeću, tradicionalni način čitanja knjige, sve više gubi bitku s informatičkim tehnologijama i ima li čovjek vrijeme, mimo svih (profesionalnih i društvenih) obveza danas, sjesti na miru i pročitati knjigu ili se sve svodi na preuzimanje brzih i kratkih informacija s interneta i novina, jer medij je poruka (kako je govorio McLuhan). Pitam se, naime – vrijedi li još uvijek čitati one teške i velike knjige? Svakako – odgovaram odmah, jer knjiga je nešto posebno. Taj osjećaj koji imate dok je držite u

ruci i onaj miris papira – prastarog otkrića ljudskog uma – dok sporo prelistavate stranice, taj osjećaj udublivanja i opuštanja kad vam lice poprima izgled zanesenosti i odsutnosti... Ili, kada svečanim i važnim pokretima ruku namještate očale na nosu... Sve je to nezamjenjivo (bar ne još uvijek). Ima puno magije u tom činu komunikacije...

Zato, iz tih ali i mnogih drugih nekonvencionalnih razloga, ne želim prihvatiti da se danas slabo čita. Istina, izbor čitati ili ne-čitati je pravo pojedinca, ali možda je važnije pitanje danas, ne da li čitamo, već *što* i *kako* čitamo – knjiga nije, niti će ikada biti u krizi. Ona je samo dobila svoju ozbiljnu konkurenciju u drugim medijima: u online publikacijama na internetu, u plimi raznoraznih masovnih medija. Polazeći od logike krize mogli bismo govoriti i o kazališnoj krizi, čak i o krizi filmske umjetnosti jer ljudi sve manje idu u kino (što ne znači da ne gledaju filmove na DVD doma), ali smatram da se taj utisak odnosi prije svega na estetičku i etičku dimenziju umjetnosti, koju knjige, teatar ili film prenose, na sam plasman kvalitetnih književnih, kazališnih i filmskih produkcija, a manje na recepciju umjetničkih djela. Ali surfajući ponekad na internetu, naletim na neke interesantne blogerske diskusije. Na jednoj sam pročitala ovakve internautičarske komentare (tema je bila književnost i ljubav prema knjizi): „Čitam mnogo, ama čitam vesnici na internet i sobiram informacii. Ne sum nekoj ljubitel na klasičnata kniga“. Ili: „Knigi ne citam *ič* (što će reći *uopće*) i mozam na prsti da izbrojam sto sum procital do sega. Koga ke pomislam kakvi drugi elektronski raboti ima za zabava i pominovanje na slobodnoto vreme, knjigata ne mi e *ni na poslednoto mesto* od listata“. Ali ovo me je dotuklo: „Znaete što me nervira najmnogu - koga vo izlozite na top-raftovite stojat knigi so srpski naslovi. Jas sum Srbin po majka – kaže ovaj blogeraš – znači mene ne bi trebalo da mi smeta toa... ama što da

očekujem od država koga ni 5% od svjetska literatura nemame na majčin jzik“...
Poražavajuće!

Nije li možda potrebno sada, nakon ovog saznanja, naše zadnje pitanje – *da li, kako i što* se danas čita, preformulirati u pitanju nad pitanjima – kako stvoriti zdrave uvjete i čvrste kriterije u okvirima obrazovnih, kulturnih i akademskih institucija, kako bi mlada populacija mogla prepoznati dobru knjigu. Jer, kiča, šunda i spektakla je odvjek bilo, tomu se ne možemo oduprijeti. Popkultura je naša realnost, ona je posvuda i od nje se čak može napraviti umjetnost. Zato me moja profesionalna strana obvezuje da kritički promatram i tumačim stanje u Makedoniji, prije svega u mojoj akademskoj zajednici, ali i u društvu i kulturi općenito, ma da sam posvema svjesna da književno obrazovanje ima puno vrlina, ali sustavna misao nije jedna od njih. Naime, smatram da s našim glomaznim i stereotipnim nastavnim programima mi uporno potcjenjujemo ukus mlade populacije koja svoju ljubav prema knjizi i literaturi, manifestira na različite načine. Moji studenti bi, na primjer, najviše čitali sve što se može naći izvan ponuđenog studijskog programa, vole alternativnija (post)modernistička štiva, traže knjige koje dišu aktuelnim trenutkom vremena, teme koje provociraju njihov duh. Vole – i znaju što je – dobar prijevod. Jedan me je student pitao: „Vi došlo li nekogaš da ne možete da go svarite lošiot prevod i da go zadavite onoj koj vi ja rasipal VAŠATA kniga, VAŠETO slobodno popladne, vo koe trebaše da uživajte?“. Da... vrlo često. Pomišljam sada na vašeg Antuna Gustava Matoša. „Prevedite dobro Dantea i Shakespearea i oni će postati hrvatski pisci“ (ako se ne varam ovo je njegova izjava). Pitam se stoga, tko preuzima odgovornost za loše prijevode, odnosno za prijevod loše literature i tko odgovara za njihov plasman na tržištu? Moje dosadašnje iskustvo mi govori da – isto kao i obveza – i odgovornost treba biti naša (mislim na društvo i institucije) jer mi smo ti koji stvaramo uvjete za

razvijanje estetskog ukusa i svijesti, jer jedino se na dobrim temeljima mogu graditi zdravi kriteriji i etabliranju prave vrijednosti. Jer složit ćete se – kakva nam je obrazovna, kulturna i akademska sredina – takva nam je i čitateljska publika.

I opet se vraćamo temi ekonomije, njenoj tržišnoj logici, masovnim medijima i njihovom utjecaju na naš društveni i socijalni život. Tržišna logika nedvojbeno pokazuje da internet oglašavanje, zahtjevi za osmišljavanje kampanja, naručivanje TV spotova, razne promotivne i druge aktivnosti, koji pripadaju području advertising poslova itekako utječu na status knjige kao tržišne i kulturne robe. Ovaj grafikon uspješno ilustrira tu činjenicu. Naime:

Podsjećam zato na onu komponentu od početka mog izlaganja koja sugerira da jedno ekonomski jako, stabilno i odgovorno društvo, koje ima velik broj obrazovanih, ekonomski i politički utjecajnih građana, može produžiti život knjige i pomoći njenoj popularizaciji. Mnoga razvijena društva posvećuju veliku pažnju advertising-u i popularizaciji knjige i čitanja. Evo recimo, aktualni američki predsjednik Barack Obama u jednom intervjuu za neki popularni američki tjednik je izjavio da voli čitati

Friedricha Nietzschea, Tony Morison i Graham Greenea. Sarkozy zamislite voli Stendhala i Guy de Maupassanta, a predsjednik Ruske federacije Dmitri Medvedev uživa u dijelima Remarquea. Bivšem su američkom predsjedniku Bill Clintonu favoriti Eliot, Orwell i Yeats, a omiljena knjiga - Márquezova *Sto godina samoće*. Da budem iskrena, možda je to samo jedan dobar marketinški potez, ali kada bi naše političare pitali što čitaju u slobodno vrijeme, plašim se da bi odgovor bio puno prozaičniji... Čast izuzecima.

Ali danas, kada je cijena publiciranja jedne knjige gotovo ista kao i jednominutni televizijski spot uobličen kao asintaksička nebuloza i namjenjen potrebama neke političke stranke u svrhu njene propagande, postajem surovo svjesna da ne postoji razlika između ekonomije i politike. No postoji li razlika između ekonomije i kulture? I što makedonska Vlada čini da poboljša ovu situaciju, da poveća svijest svojih građana za čitanje i kupovanje knjiga?

Moram priznati da je vladina kampanja medijski solidno pokrivena (na svim je državnim TV kanalima, čak i na ulicnim bilbordima moguće je primjetiti slogane tipa „Zgrapči go denot – Slobodnoto vreme pomini go vo čitanje“), ali činjenica je da smo ekonomski nerazvijeno društvo i da nam je GDP per capita na godišnjem nivou jako skroman. Bojim se da će efekti kampanje biti zanemarljivi... Svakako, vrijedi pokušati. Činjenica je, također, da svake godine, Ministarstvo kulture Republike Makedonije u svom Nacionalnom programu za subvencioniranje izdavaštva, pokazuje da je svijesno važnosti tog segmenta (pogotovu literature u prijevodu), ali zbog malog tiraža i skromnog plasmana, velike inozemne kuće teško se odlučuju sklapati ugovore s makedonskim izdavačima. A bolje stanje nije ni u ostalim državama u regiji...

I još nešto. Makedonija se – nažalost – još uvijek ne može pohvaliti niti jednom ozbiljnom studijom – kao što je na primjer knjiga Nives Tomašević i Mihe

Kovača, *Knjiga, tranzicija, iluzija* (Zagreb, 2009) – u kojoj se na jedan interdisciplinarni način propituju problemi kulturne industrije, zakona u izdavaštvu, fenomena nakladništva, tiskarske industrije, elektronskih knjiga i sl. Ne postoje, nažalost, ni studije za knjižničarstvo na našim Univerzitetima, pa neki od uposlenika u NUB *Kliment Ohridski* iz Skopja pohađaju postdiplomsku nastavu u Zadru... ili Zagrebu. Sve su to razlozi zbog kojih nam je situacija takva kava jest, ali sam duboko uvjeren da knjiga u Makedoniji ima svoju budućnost. Naime, dobra knjiga uvijek nađe svoje čitatelje. Ona je dragocjeni predmet koji se ljubomorno čuva od zaborava, koji se poklanja s ljubavlju, pažljivo prenosi od generacije na generaciju. Dobra knjiga ne podnosi inertnost i sputanost duha. Ona izaziva polemiku i strast. Do nje je zapravo uvijek lako doći, no treba ju prepoznati. A tu je uloga društva (kulturnih i obrazovnih institucija) od presudne važnosti. Nije važno iz koje države knjiga dolazi i na kojem je jeziku napisana – važno je da ona gradi mostove između kultura i naroda. Bilo bi sasvim nerazumno misliti da su kulturna i jezična zatvaranja moguća u svijetu masovne globalizacije. Posebice ne u ovom stoljeću u kojemu padaju granice Istoka i Zapada. Bez obzira na vremensku i prostornu udaljenost, literatura postoji da bi zbližavala ljude, da bi brisala granice, svladavala jezičke, etničke i vjerske barijere, da bi putem kvalitetnih prijevoda, recepcije i razmjene kulturnih vrijednosti pokazala da smo, u jednom širem kulturološkom i geografskom kontekstu, ipak upućeni jedni na druge. To je možda jedini razlog, što smo zahvaljujući našem dragom prijatelju i makedonisti, profesoru Zlatku Kramariću i Matici hrvatske Osijek, moja kolegica Vesna Mojsova i ja, prihvatile poziv da pripremimo antologiju suvremene makedonske prče, pod naslovom *Don't You FYROM Me*. Njena se recepcija u Hrvatskoj pokazala izuzetno dobrom. Nadam se da će takvi oblici suradnje i komunikacije između naših naroda i kultura postojati i u buduće. Htjela bih da ovaj

primjer postane pravilo a ne izuzetak, jer mora postojati regionalna svijest o važnosti prevoda – da hrvatska literatura bude prisutna u Makedoniji, i obrnuto – makedonska u Hrvatskoj... i šire.

Literatura:

1. Ed. (2008): *Studije kulture (zbornik)*: [priredila] Jelena Đorđević, Službeni glasnik, Beograd
2. Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
3. Duda, Dean (2002): *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi*, AGM, Zagreb
4. Mangel, Alberto (2005): *Istorija čitanja*, Svetovi, Novi Sad
5. Tomašević, Nives & Kovač, Miha (2009): *Knjiga, tranzicija, iluzija*, Naklada Ljevak, Zagreb
6. Ed.: (2009): „Je li nas internet zaglupljuje?“ in: *Europski glasnik*, Zagreb, godište XIV (2009), br. 14., str. 529-612.
7. Eco, Umberto: „From Internet To Gutenberg“, <http://www.blesok.com.mk/index/en/16en.html> (and: *Културен живот*, Скопје, 2000/3, 22-33)
8. Эпштейн, Михаил: „От Интернета к ИнтеЛнету“, http://www.russ.ru/netcult/20000616_epshtein.html
9. Эпштейн, Михаил & Шкловский, Евгений: „Эти идеи – из воздуха. Как рождается Книга книг (Беседа Евгения Шкловского с Михаилом Эпштейном)“, http://www.russ.ru/ist_sovr/99-05-24/shklov.htm

Sažetak:

U ovom ću se tekstu zadržati na nekoliko aspekata koja se meni čine bitnim, a koji su bliski spomenutoj problematici. Prvo – da li se u ovom užurbanom i disperzivnom svijetu danas, čita lijepa književnost ili je možda, s obzirom na agresivni trend globalizacije, poplave kiča i šunda, ona u ozbiljnoj krizi. Drugi je aspekt vezan za medijsku pokrivenost knjige kao kulturni fenomen: za ulogu mas-medija (TV, radija i interneta), za sajмова knjiga, knjižnica i festivala kao novi tip agore (kamerna dimenzija) u kojima se realiziraju promocije, poetska čitanja ili kulturno-umjetnički performansi. Treće – uloga države i državnih institucija u popularizaciji knjige i čitanja (kao privilegij i užitak osoba i društva sa istančanim ukusom) i njihove vizije za razvoj nacionalne književnosti, subvencije koje se dodjeljuju izdavačkim kućama za popularizaciju knjige, literature u prijevodu i sl.

Iako znamo da je čitatelj (tj. čitateljska publika) najvažniji uvjet za opstanak knjige kao kulturni fenomen, ne smijemo zanemariti i druge bitne komponente koje njega održavaju i stvaraju: prva je stabilno društvo s većim brojem obrazovanih, ekonomski i politički utjecajnih građana koji imaju razvijenu svijest za važnost knjige kao tržišnu robu; druga je komponenta uloga obitelji i škole u stvaranju kulture i tradicije kupovanja knjiga i treća – svijest za pravilnu uporabu slobodnog vremena.

Budući da su ovo najvažniji preduvjeti za stvaranje i razvijanje *kulture čitanja* u jednom stabilnom i suvremenom društvu, u svom ću se izlaganju opširnije pozabaviti sa svakom od spomenutih komponenti, s akcentom na trenutno stanje u Makedoniji.

Ključne riječi: knjiga, kultura čitanja, masmediji, globalizacija, društvo...